

Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca
Facultatea de Istorie și Filosofie
Domeniul Relații Internaționale și Studii Europene

Teză de doctorat

Europa Centrală, 1989-2004: perspective culturale și geopolitice

Coordonator Științific:

Prof. Univ. Dr. Adrian Liviu Ivan

Doctorand:

Alexandra Tieanu

Cluj-Napoca

2012

Cuprins

Listă de figuri	4
Introducere.....	5
Capitolul 1. Cultură și geopolitică în Europa Centrală	17
1.1. Legătura dintre geopolitică și cultură în Europa Centrală	17
1.2. Perspective culturale	19
1.3. Perspective geopolitice	24
Capitolul 2. Premisele unei reprezentări geopolitice regionale: crearea Europei Centrale în perioada interbelică.....	34
2.1. Reprezentări geopolitice cu privire la Europa Centrală formulate în exterior	36
2.1.1. <i>Mittleeuropa ca proiect al expansiunii germane</i>	38
2.1.2. <i>Europă Centrală de influență franceză ca sistem de alianțe</i>	43
2.2. Încercări de formulare a unei identități regionale în statele central-europene	47
2.2.1. <i>Un proiect al Europei Centrale formulat prin intermediul presei</i>	48
2.2.2. <i>Confederația central-europeană ca aspirație politică</i>	51
2.2.3. <i>Europa Centrală ca identitate culturală a moștenirii austro-ungare</i>	56
2.3. Concluzii	58
Capitolul 3. Revenirea în istorie: crearea Europei Centrale de către intelectualii disidenți din statele comuniste în anii '80.....	60
3.1. Irelevanța noțiunilor geografice în Europa Centrală	66
3.2. Europa Centrală ca regiune istorică	68
3.3. Europa Centrală ca identitate culturală regională	72
3.3.1. <i>Europa Centrală ca identitate culturală regională asociată teritoriilor și moștenirii Monarhiei Habsburgice</i>	76

3.3.2. <i>Europa Centrală ca identitate culturală regională asociată unui spațiu cuprins între Germania și Rusia</i>	86
3.3.3. <i>Europa Centrală ca sferă emancipatoare</i>	89
3.4. Europa Centrală ca un construct imaginar.....	90
3.4.1. <i>Europa Centrală ca spațiu al imaginației</i>	93
3.4.2. <i>Europa Centrală ca metaforă cu referire la un spațiu real</i>	99
3.4.3. <i>Europa Centrală ca nostalgie</i>	100
3.4.4. <i>Europa Centrală ca reprezentare mentală creată pentru exterior</i>	101
3.5. Alteritate în reprezentarea Europei Centrale	102
3.6. Europa Centrală ca mecanism euristic	113
3.7. Europa Centrală ca un concept politic	114
3.7.1. <i>Europa Centrală ca spațiu care poate fi recreat</i>	115
3.7.2. <i>Europa Centrală ca aspirație politică</i>	116
3.8. Concluzii.....	125
Capitolul 4. Europa Centrală ca macro-regiune istorică distinctă după 1989: evoluții istorice și destin comun.....	129
4.1. Analizarea regiunii central-europene: câteva considerații teoretice	131
4.2. Conceptualizarea Europei Centrale ca macro-regiune istoric.....	142
4.3. Trăsăturile Europei Centrale ca macro-regiune istorică distinctă	152
4.4. Concluzii.....	159
Capitolul 5. Reprezentarea culturală a Europei Centrale în anii '90: continuitate și adaptare.....	162
5.1. Continuități în literatura central-europeană post-comunistă	163
5.1.1. <i>Continuități în literatura publicată de foștii disidenți și influența lor asupra generației următoare de scriitori</i>	165
5.1.2. <i>Europa Centrală în literatura de călătorie central-europeană de după 1989</i>	176

5.2.	Raportarea la Europa în eseistica central-europeană post-comunistă	184
5.2.1.	<i>Adam Michnik și cultura europeană a libertății</i>	189
5.2.2.	<i>Václav Havel și înțelesul Europei</i>	190
5.2.3.	<i>György Konrád, de la antipolitică la extinderea centrului</i>	194
5.3.	Concluzii.....	199
Capitolul 6.	Întoarcerea în Europa: reprezentarea geopolitică a Europei Centrale, 1989-2004.....	202
6.1.	Repoziționarea geopolitică a Europei Centrale după 1989.....	205
6.2.	Grupul Visegrád: reprezentarea geopolitică a Europei Centrale	212
6.3.	Acordul Central-European de Liber Schimb (CEFTA): dimensiunea economică a Europei Centrale.....	227
6.4.	Alteritatea post-comunistă a Europei Centrale	231
6.5.	Reprezentarea geopolitică a Europei Centrale între identitatea regională și Europa. Două studii de caz	244
6.5.1.	<i>Discursul politic oficial</i>	245
6.5.2.	<i>Discursul asupra Europei Centrale în presă: Gazeta Wyborcza</i>	252
6.6.	Europa Centrală devine parte a Europei: observații și perspective de viitor.....	259
6.7.	Concluzii.....	261
Considerații finale	.....	263
Bibliografie	.....	273

Cuvinte-cheie: Europa Centrală, Visegrád, CEFTA, reprezentare culturală, reprezentare geopolitică

Rezumat

Am ales această temă în continuarea cercetării făcute în lucrarea de licență și dizertația de masterat, unde am abordat problema diferitelor definiții și reprezentări geopolitice ale regiunii de Europa Centrală în perioada interbelică și în ultimele două decenii ale regimurilor comuniste central-est europene. Întrucât pe durata acestor secvențe cronologice Europa Centrală a fost definită într-o dublă ipostază, sub aspect geografic sau din perspectiva unui construct imaginar, am considerat necesară o reflecție asupra modului în care percepția sa mentală și geopolitică s-a modificat la sfârșitul epocii comuniste și în anii de după prăbușirea regimurilor comuniste central-est europene. Maniera în care elitele intelectuale și politice post-comuniste au conturat și perceput regiunea central-europeană în această perioadă atinge nu doar problematica ieșirii din comunism și depășirea anilor de tranziție, ci și tema „revenirii în Europa” și a găsirii unei situații geopolitice în apropierea, apoi în cadrul Europei (înțeleasă ca Uniunea Europeană) și a NATO, accentuându-se apartenența europeană a acestor state. De asemenea, analizarea felului în care spațiul Europei Centrale s-a autodefini în raport cu Uniunea Europeană înainte de integrarea statelor de aici oferă un cadru de analiză privind evoluția sa ca membru în cadrul comunitar: și anume, accentul pus pe construirea unei comunități de securitate și cooperare regională.

Vom trata reprezentarea asupra Europei Centrale în înțelesul ei restrâns, referindu-ne doar la spațiul Cehoslovaciei (din 1993 Republica Cehă și Slovacia), Poloniei și Ungariei, urmând delimitarea propusă de către intelectualii disidenți ai anilor '80. Ne vom baza lucrarea noastră în jurul a două ipoteze de cercetare. Ne vom interoga în primul rând asupra modului în care reprezentarea asupra Europei Centrale, ca spațiu geopolitic sau ca idee culturală, a fost creată pe parcursul anumitor perioade temporale prin răspunsul unor elite la un anumit context extern. În al doilea rând, vom încerca să surprindem cum această reprezentare asupra Europei Centrale a evoluat de la o perioadă la alta, adaptându-se la schimbarea variabilelor asociate condițiilor geopolitice externe.

Am structurat demersul nostru în șase capitole. Mai întâi vom discuta pe scurt legătura dintre cultură și geopolitică în spațiul central-european, precum și maniera în care

interdependența dintre ele a determinat apariția unor anumite reprezentări asupra regiunii. De asemenea, vom defini sintetic abordările metodologice pe care le vom folosi în cercetarea ulterioară. În ceea ce privește perspectiva culturală asupra Europei Centrale, în general s-au luat ca elemente de analiză textele literare apărute de-a lungul timpului. În ceea ce privește maniera de interpretare a Europei Centrale din punct de vedere geopolitic, abordarea cea mai potrivită este a constructivismului și a geopoliticii critice.

În capitolul al doilea, vom discuta pe scurt premisele creării reprezentării asupra Europei Centrale pe parcursul anilor interbelici. Două viziuni geopolitice dominante s-au conturat în această perioadă asupra regiunii central-europene, una provenind spațiul german, cealaltă fiind formulată de către puterile aliate (în special Franța). Esența acestor două perspective proiectate din exterior asupra Europei Centrale era una geopolitică, urmărind anumite obiective ce aveau în vedere limitarea influenței unei anumite puteri asupra acestui spațiu. Pornind de la modul în care aceste două reprezentări s-au conturat, vom aborda apoi maniera în care statele central-europene au răspuns prin formularea unor anumite direcții de politică externă sau a unei anumite unități culturale bazate pe elemente comune. În acest sens, vom discuta aspirațiile politice și proiectele apărute în legătură cu o posibilă organizare a regiunii. Pe de altă parte vom analiza apariția unei literaturi central-europene specifice prin apelul la imagini și arhetipuri comune din deceniile de final ale Monarhiei Habsburgice. De asemenea, vom expune felul în care s-a proiectat o reprezentare geopolitică asupra Europei Centrale de influență franceză prin intermediul presei scrise din statele central-europene printr-o scurtă analiză asupra unei reviste de limbă franceză apărută la Praga în perioada interbelică.

În capitolul al treilea vom trata revenirea ideii de Europa Centrală pe parcursul anilor '70 și '80 pe fondul articulării discursului intelectual disident cu precădere din Cehoslovacia, Polonia și Ungaria. Reconceptualizarea Europei Centrale în această perioadă era tributară condițiilor politice interne din aceste trei state, și în special regimurilor comuniste instaurate după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, care au provocat o anumită reacție din partea elitelor intelectuale locale. Noua reprezentare a Europei Centrale s-a dezvoltat, de aceea, exclusiv la nivel cultural și a încorporat atât elemente inspirate din discuțiile interbelice asupra regiunii, cât și aspecte rezultate din circumstanțele geopolitice ale Războiului Rece. Așadar, un aspect important al acestei reprezentări a Europei Centrale a fost reconceptualizarea sa din interior, fiind un proiect al elitelor intelectuale central-europene care răspundeau unui context geopolitic specific, adresat cercurilor politice și intelectuale din exterior. Spre deosebire de perioada interbelică, această perspectivă asupra Europei Centrale

nu a fost impusă din afară, ci din contră, a fost proiectată în afară, intrând în dezbateră cercetătorilor occidental-europeni. Reprezentarea culturală conturată în această perioadă și elementele sale caracteristice vor influența modul de percepție al elitei intelectuale central-europene, iar după 1989 va constitui un reper în abordarea orientărilor de politică internă și externă a statelor proprii și ale întregii regiuni.

În următoarele trei capitole vom aborda maniera de definire și reconfigurare a reprezentării culturale și geopolitice a Europei Centrale în perioada de după 1989. În capitolul al patrulea, vom aborda felul în care Europa Centrală a fost definită și construită ca o regiune istorică distinctă a continentului european, pornind de la concepția în care intelectualii disidenți au readus în discuție acest aspect pe durata anilor '80 și apoi au continuat această tendință în cercetările făcute pe parcursul anilor '90. Întrucât Europa Centrală a pornit de la o reprezentare discursivă asupra identității sale culturale, construirea sa ca identitate distinctă poate fi cel mai bine discutată prin prisma unei „comunități imaginate” sau prin prisma unui proces de constituire a unei regiuni. Europa Centrală se poate astfel defini prin perspectiva unei idei care parcurge drumul natural de la o imagine mentală asupra unui spațiu la o identitate culturală regională întinsă asupra unor națiuni, dezvoltându-se apoi sub aspectul unei regiuni istorice cu o evoluție specifică pentru a deveni în final o comunitate politică.

În capitolul al cincilea, vom analiza modul în care reprezentarea culturală asupra Europei Centrale creată de către elitele intelectuale disidente din statele comuniste pe parcursul anilor '80 a fost continuată și modificată în deceniul care a urmat. Întrucât majoritatea textelor apărute acum au aparținut unor autori care au activat în cadrul cercurilor disidente și deci au participat la formularea acestei reprezentări, modificările operate au făcut referire cu precădere la relația față de Europa și civilizația europeană și la experiența comună a regimului comunist. Modul de auto-percepție și atitudinile autorului și a eroilor săi rămân, astfel, influențate de sistemul de gândire și de valori morale în care s-au format, chiar dacă sunt raportate acum la noile circumstanțe ale post-comunismului și integrării euro-atlantice. Are loc însă o diferențiere în ceea ce privește literatura și eseistica central-europeană, în condițiile în care foștii intelectuali disidenți devin acum decidenți politici și formatori de opinie în propriile state, astfel că ideile cu caracter profund politic își fac treptat ieșirea din plan cultural. Eseistica, în schimb, discută în general raportarea Europei Centrale la Europa, însă această Europă la care se face referire nu este doar Occidentul cu valori culturale și morale asemănătoare, ci include și comunitatea politică și economică constituită de Uniunea Europeană.

În ultimul capitol vom trata maniera în care regiunea central-europeană s-a re poziționat geopolitic pe parcursul anilor '90, redefinindu-se în raport cu interesele politice și aspirațiile integrării euro-atlantice. Întrucât punctul de referință față de care era construită reprezentarea culturală și geopolitică a Europei Centrale s-a modificat după căderea Cortinei de Fier și apoi implozia politică a Uniunii Sovietice, principala relație a regiunii era cu Europa, înțeleasă în mai mică măsură ca sfera civilizației occidentale, ci în mai mare măsură ca structurile politice și economice europene și transatlantice. Această relație față de Europa Occidentală instituționalizată sub aspect politic și economic a rămas o constantă a perioadei de după 1989, concretizată prin aderarea cu succes a statelor central-europene la NATO și Uniunea Europeană. În ceea ce privește reconceptualizarea Europei Centrale, prima jumătate a anilor '90 a presupus o transformare a sa sub forma Grupului Visegrád, punându-se accent pe cooperarea în diferite domenii pentru aplicarea cât mai eficientă a reformelor de tranziție spre democrație și economia de piață. În a doua jumătate a anilor '90, pe măsură ce statele central-europene au primit statutului de candidați în vederea integrării în Uniunea Europeană și NATO, reprezentarea Visegrád a pierdut din tonalitate, deoarece nu se dorea perceperea acesteia ca o alternativă regională la extinderea spre est a instituțiilor euro-atlantice. Este momentul când se pune în prim-plan mai mult reprezentarea cooperării regionale sub raport economic în cadrul CEFTA, prin avantajele pe care aceasta le aducea în relația cu Uniunea Europeană, și anume demonstra succesul transformărilor economice post-comuniste din statele Europei Centrale și adaptarea la provocările pieței comune europene. La sfârșitul anilor '90 și începutul anilor 2000, discursul politic al statelor central-europene va folosi tot mai mult exemplele cooperării regionale de succes, în forma Visegrád și CEFTA, pentru a susține pregătirea lor pentru aderarea la Uniunea Europeană. Acest lucru este evident nu doar în discursul oficial al liderilor politici din aceste state, dar și în presa scrisă din această perioadă, prin teme discutate și frecvența sau contextul cu care o anumită reprezentare este folosită. De aceea, vom analiza discursul politic oficial post-comunist din statele central-europene pentru a evidenția maniera în care reprezentarea asupra Europei Centrale a fost instrumentată în strategiile de apropiere față de instituțiile europene și atlantice. Totodată, vom face o analiză de conținut a unui organ de presă important din perioada post-comunistă, și anume cotidianul *Gazeta Wyborcza* care a apărut la Varșovia începând cu luna mai 1989, pentru a urmări evoluția reprezentării date Europei Centrale de către elitele politice și frecvența folosirii sale în discursul opiniei publice.